

SEMNIFICAȚII IDIOCULTURALE ALE TERMENULUI LUP ÎN PROVERBELE ROMÂNEȘTI DIN CULEGEREA LUI IULIU A. ZANNE

Asist. univ. drd. Simina-Maria DAN
Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

Abstract

In this study, we perform an analysis of the textemes pertaining to the idiocultural class of the term WOLF from a configurative semantics viewpoint, as part of the idiomatic semantics anticipated by Eugeniu Coseriu's doctrine of linguistic integralism. Subsequently, first we attempted a dissociation of the configurative semantics (as type of semantics that analyses the associative configurations existing at the level of the norm of a "historical" language) from the structural semantics (as type of semantics that analyses the lexematic structures present at the level of a functional language system). Next, the utility of configurative semantics was established by the identification of the idiocultural significations of the cultureme WOLF in the proverbs collected by Iuliu A. Zanne. The study concludes that, in Romanian, the cultureme WOLF involves a series of specific significations (mainly *superiority* and *the prototypical character*), different from those attributed to it in the majority of European languages.

Keywords: texteme, integralist linguistics, configurative semantics, idiocultural class, cultureme, Romanian proverbs, idiocultural significations.

1. Textemele în cadrul conceptual al semanticii configurative

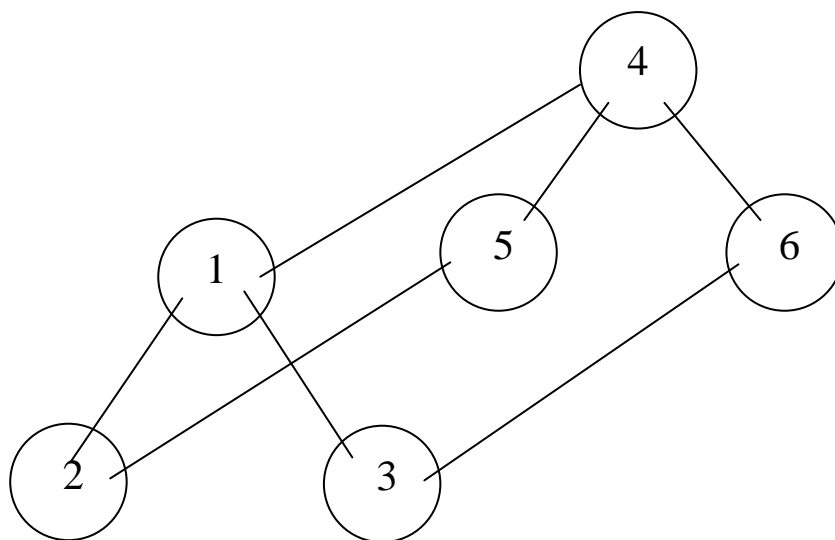
1.1.1. În studiul de față ne propunem să întreprindem o analiză a textemelor ținând de clasa idioculturală a LUPULUI din perspectiva semanticii configurative ca parte a semanticii idiomatice postulate prin doctrina integralismului lingvistic a lui Eugeniu Coșeriu. Pentru aceasta, e necesar să lămurim mai întâi câteva noțiuni preliminare. Astfel, potrivit fondatorului lingvisticii integrale, limbajul ca facultate umană cognitiv-creatoare (ἐνέργεια), deci ca „vorbire”, reprezintă „o activitate *universală* care se realizează prin indivizi *particulari*, ca membri ai unor comunități *istorice*”, justificând, prin urmare, o triplă abordare: „în sens universal” (ca „vorbire în general”), „în sens istoric” (ca vorbire determinată prin intermediul unei tradiții idiomatice) și „în sens individual” (ca vorbire materializată printr-un text/discurs) – cf. Coșeriu 1956/2004: 291. Acestor trei niveluri ale vorbirii le corespund trei tipuri de semantică: semantica elocutională, care se ocupă de „vorbire în general”, semantica idiomatică, având ca obiect de studiu tradițiile „istorice” ale unor limbi anume, și semantica textului, care vizează vorbirea individuală („discursul”).

1.1.2. Referitor la semantica idiomatică („a limbii”), această disciplină a fost dezvoltată de către Eugeniu Coșeriu mai ales sub forma semanticii structurale, adică a compartimentului menit să descrie și să sistematizeze, atât din punct de vedere sincron, cât și diacronic, organizarea funcțională a structurilor lexematice din planul unei limbi „istorice”, prin intermediul opozițiilor distinctive manifestate la nivelul sistemului acesteia. În acest scop, marele lingvist a operat o serie de delimitări privind obiectul semanticii structurale, fixându-i drept sarcină, între altele, abordarea „tehnicii (libere a) vorbirii” și excluzând din sfera ei de interes așa-zisul „**discurs repetat**”, adică „tot ceea ce este fixat în mod tradițional ca «expresie», «frază» sau «locuțiune» și ale cărui elemente constitutive nu sunt substituibile sau recombinabile după regulile actuale ale limbii” (Coșeriu, 1966/2001: 235-

239).

1.2.1. În ceea ce ne privește, considerăm, totuși, că semantica structurală nu reprezintă singura formă de semantică idiomatică, așa cum tind să susțină anumite interpretări reduționiste ale gândirii coșeriene. Cel puțin pentru anumite subtipuri ale „discursului repetat” (în special pentru acelea pe care Coșeriu le numește „texteme”, adică unități precum proverbele sau anumite „expresii idiomatice”, care nu ar putea fi substituite decât tot printr-un alt „text” sau „fragment de text”¹), credem că se poate formula nu doar posibilitatea unui studiu semantic sistematic, ci o întreagă (sub)disciplină să completeze semantica structurală în demersul ei de explorare a organizărilor semantice din planului idiomatic al vorbirii (*i.e.*, al „limbilor”). Am denumit acest compartiment al semanticii idiomatice **semantică configurativă**, deoarece, spre deosebire de semantica structurală, care analizează structurile lexicale stabilite la nivelul *sistemului* unei limbi prin intermediul opozițiilor distinctive, ea se ocupă de configurațiile idiomatice stabilite la nivelul *normei* unei limbi prin intermediul relațiilor asociative, adică „prin similaritatea sau prin contiguitatea atât a semnificațiilor, cât și a semnificațiilor” (Coșeriu 1968/2001: 319).

1.2.2. Totodată, configurațiile textemice se disting de structurile lexicale nu doar printr-un tip de organizare specific, ci și printr-un tip de semnificat propriu, care nu poate fi redus nici la semnificatul lexical „primar”, nici la celelalte patru tipuri de semnificate – categorial, instrumental, sintactic și ontologic – caracteristice semanticii structurale (cf. Coșeriu 1968/2001). Acest nou tip de „conținut” lingvistic, pe care l-am numit **semnificat idiocultural**², poate fi caracterizat cel mai bine cu ajutorul „Modelului Prismatic” de analiză a „expresiilor compuse”, propus de către lingvistul olandez Dirk Geeraerts (cf. Geeraerts 1995, 2003) și ilustrat cu ajutorul expresiei idiomatice *a arunca cu noroi* – cu varianta *a împrășca cu noroi (pe cineva)* –, al cărei sens idiomatic este acela de „a spune/emite afirmații calomnioase/denigratoare/mincinoase (despre cineva)”:

¹ „Aceste unități – afirmă Coșeriu – nu sunt [...] interpretate decât la nivelul frazelor și al textelor, independent de «transparența» elementelor lor constitutive. Ele sunt, de fapt, «texte» și fragmente de texte, care constituie, în fond, documente literare: o formă de literatură (în sensul larg al termenului, cuprinzând deopotrivă ideologie, morală etc.) înglobată în și transmisă prin tradiția lingvistică.” (Coșeriu, 1966/2001: 235-239) V. în acest sens și Dan 2009.

² Am fi putut folosi aici denumirea de „semnificat simbolic”, numai că aceasta ar fi fost prea vagă.

În cadrul schemei de mai sus,

(2) și (3) reprezintă niște **cultureme**, adică niște „lexeme” care, în urma unui proces motivațional codificat ca atare în planul unei limbi „istorice”, și-au atenuat/pierdut semnificatul lor primar (i.e., lexical: „a arunca”, respectiv „noroi”) prin dezvoltarea/proiectarea unor semnificate secundare (i.e., idioculturale);

(1) reprezintă un **textem**, adică o unitate a „discursului repetat” care, articulându-se în planul unei limbi „istorice” pe baza unor cultureme (i.e., false lexeme), își depășește/abandonează „semnificatul” ei lexical global („a arunca cu noroi”) în favoarea unui semnificat idiomatic/metaforic (i.e., doxa) rezultat din articularea semnificatelor idioculturale ale culturemelor;

(5) și (6) reprezintă **semnificatele idioculturale** ale „lexemelor” (de fapt, ale culturemelor) ce alcătuiesc un textem – semnificate care, fără a rupe orice legătură cu semnificatele lor strict lexicale, transcend aceste semnificate printr-o proiecție/motivație de tip metaforic (= „a spune/emite”, respectiv „afirmații calomnioase/denigratoare/mincinoase”);

(4) reprezintă **doxa** („a spune/emite afirmații calomnioase/denigratoare/mincinoase despre cineva”), adică semnificatul metaforic global la care trimite un textem și care rezultă din articularea semnificatelor idioculturale ale culturemelor ce alcătuiesc textemul respectiv.

1.2.3. În urma distincțiilor de mai sus, putem stabili, în funcție de motivațiile care se stabilesc în cadrul textemelor caracteristice unei anumite limbi „istorice” (i.e. motivații „globale”, pe axa 1-4, sau motivații „locale”, pe axele 2-5 sau 3-6), două tipuri de configurații paradigmatică³: câmpurile textemice și clasele idioculturale.

1.2.3.1. Astfel, **câmpul textemic** este o configurație paradigmatică alcătuită din texteme care își împart o zonă de semnificație comună (o „**doxa**”), la care sunt racordate printr-unul sau mai multe modele culturale. În funcție de natura textemelor „atrase” în câmp, doxa poate fi: (a) o „opinie” colectivă materializată printr-o propoziție cu caracter generic (i.e., un „**arhitextem**”, în cazul câmpurilor textemice **proverbiale**, de tipul RĂUTATEA SE PEDEPSEȘTE sau HĂRNICIA E RĂSPĂLĂTITĂ); (b) un „concept” materializat printr-un semnificat abstract (i.e., un „**arhilexem**”, în cazul câmpurilor textemice **locuționale**, precum FURIA, IUBIREA, FERICIREA ș.a.).

1.3.1.2. În schimb, **clasa idioculturală** constituie o configurație paradigmatică caracterizată prin prezența unui **culturem** comun, care își asumă diverse sensuri idioculturale, în funcție de celelalte cultureme co-ocurente. Spre deosebire de câmpul textemic, al cărui nucleu este o abstracțiune, clasa idioculturală se organizează, de regulă, în jurul unui culturem cât mai „concret” (nume de animale și/sau de plante, părți ale corpului etc.), care face obiectul unor „caracterizări” diverse.

Prin urmare, între câmpul textemic și clasa idioculturală există două diferențe esențiale: pe de o parte, câmpul textemic abordează motivările din axa „superioară” a textemelor (linia 1-4 din Modelul Prismatic), în timp ce clasa idiomatică are în vedere motivările de pe axele „inferioare” (2-5 și 3-6); pe de altă parte, termenul nuclear al unui câmp textemic (termenul 4, pe care l-am numit *doxa*) nu apare niciodată materializat ca atare în texteme, pe când termenul nuclear al unei clase idioculturale (termenii 2 sau 3, i.e. culturemele) este întotdeauna o parte integrantă a textemelor ca solidarități cultural-discursive.

³ Pentru configurațiile sintagmatice (i.e. solidaritățile cultural-discursive), v. Dan 2009.

2. Analiza proverbelor din clasa idioculturală a LUPULUI

2.1.1. În studiul de față vom analiza, însă, doar clasa idioculturală a LUPULUI, așa cum se revelează ea în proverbele românești incluse în culegerea paremiologică a lui Iuliu A. Zanne (1895-1905). Am optat ca material de referință pentru lucrarea cunoscutului folclorist pentru a nu confunda proverbele propriu-zise (i.e. textemele diasketice⁴, care funcționează în planul unei limbi „istorice”) cu diverse „reflecții”, „cugetări” sau „aforisme” având ca obiect culturemul LUP (i.e. texteme diasemice, care funcționează în planul vorbirii individuale). În mod concret, corpusul nostru va include 270 de proverbe și variante ale acestora (înregistrate separat de către folclorist), dintre care 87 au fost incluse în primul volum al culegerii lui Zanne, iar alte 183 au fost antologate într-o anexă (vol. IX).

2.1.2. Pe de altă parte, am ales ca exemplu ilustrativ clasa idiomatică a LUPULUI nu doar datorită faptului că acest culturem se întâlnește în numeroase configurații sintagmatice, dar și pentru că el reprezintă o provocare inclusiv pentru semantica structurală. Potrivit lui Eugeniu Coșeriu, lexemul *lup* aparține câmpului lexical al animalelor, un câmp lexical caracterizat prin opoziții *echipolente*, care, din acest motiv, nu poate fi analizat în trăsături distinctive⁵. În schimb, culturemul („simbolul”) LUP a făcut obiectul mai multor analize cognitive și/sau „culturaliste”. Probabil că cea mai concludentă dintre ele este aceea realizată de către Dmitrij Dobrovol’skij și Elisabeth Piirainen din perspectiva Teoriei Limbajului Figurativ Convențional (Dobrovol’skij & Piirainen 2005a: 335-343). Apelând la un amplu material idiomatic (cu ilustrări din limbile engleză, rusă, germană, finlandeză ș.a.), cei doi autori disociază, mai întâi, între „funcțiile iconice” (care focalizează insistent un aspect/o proprietate a „obiectului” lup, cum se întâmplă în locuțiunea fr. *à pas de loup* = „foarte atent, cu pași mici”) și „funcțiile simbolice” (care folosește obiectul pentru a simboliza niște aspecte general-umane) ale LUPULUI. Din această perspectivă, LUPULUI i se atribuie patru asemenea funcții/sensuri: **(a)** „răutate, agresivitate, rău”; **(b)** „pericol”; **(c)** „sărăcie, disperare economică”; **(d)** „inferioritate” (lupul ar fi „o creatură inferioară, aflată pe locul cel mai de jos al ierarhiei valorilor” – cf. Dobrovol’skij & Piirainen 2005a: 340).

2.1.3. În analiza de față, vom utiliza, la rândul nostru, distincția dintre „iconic” și „simbolic”, dar nu și metodologia celor doi cercetători. Motivele unei asemenea reticențe sunt două. În primul rând, deși utilizează, după cum am arătat, un spectru larg de exemple, provenite din numeroase limbi, Dobrovol’skij și Piirainen nu folosesc acest material pentru a sublinia diferențele idiomatiche, ci pentru a evidenția mai degrabă o serie de note comune caracteristice simbolurilor (sau, mai bine zis, „lucrurilor” însele). Or, o asemenea metodologie suscită îndoieli legitime. În loc să evidențieze efectele relațiilor asociative asupra configurării unui culturem („simbol”), cei doi cercetători sunt preocupați să stabilească mai degrabă o serie de regularități semantice, eludând modul în care acestea au luat naștere. În schimb, considerăm că semantica configurativă poate să-și asume și chiar să ducă la bun sfârșit sarcinile pe care susținătorii Teoriei Limbajului Convențional Figurativ le trec cu vederea. În acest sens, premisa noastră – care răspunde, de asemenea, la întrebarea privind posibilitatea studierii semantice a „nomenclaturilor” (adică a termenilor organizați în lexicul primar prin

⁴ Pentru clasificarea textemelor în diasketice, diasemice și diatropice, v. Dan 2010.

⁵ În ceea ce privește tipologia opozițiilor distinctive din cadrul semanticii structurale (= privative, graduale și echipolente), v. Coșeriu 1964/2003 și 1975/2003.

opoziții echipolente) – este că textemele realizează adeseori **o reorganizare a opozițiilor echipolente din lexicul primar în opoziții graduale și/sau privative**. Or, această premisă deschide calea unui studiu configurativ al semnificatelor idioculturale.

2.2. Modul de generare a acestor opoziții se poate observa cel mai bine în ceea ce privește **(sub)câmpul lexical al animalelor sălbatice**, unde textemele transformă lexemele în culturile, plasându-le, totodată, într-o rețea de opoziții graduale și/sau privative. Din acest punct de vedere, cele mai multe relații se stabilesc între LUP și VULPE, respectiv URS.

2.2.1. Astfel, opoziția care se stabilește între LUP și **VULPE** pare a fi mai redusă decât aceea dintre LUP și URS, dat fiind că prima face uneori obiectul unei identificări/„neutralizări” explicite (cf. 1983⁶: *Unde se sparge pielea de lup, cârpește-o cu piele de vulpe*. = „Unde puterea nu-ți ajută, înlesnește-te cu viclenii”; sau variantele 1701: *Coada lupului/1700: Coada vulpii* = „Se zice, în răs, acelor care spun lucruri de necrezut.”). Cu toate acestea, între cele două culturile persistă o serie de opoziții care se stabilesc pe două coordonate: puterea și „inteligența” (viclenia). În ceea ce privește puterea, opoziția e una graduală, dar și cu o anumită tentă privativă „absolută” – v. A8096: *Când se ivește lupul, vulpea își caută gaură*. („Când se arată voinicul.”). Mai bogat e, în schimb, repertoriul proverbelor care stabilesc opoziții privative în câmpul vicleniei (v. 8062: *Lupul are nume rău, însă vulpea le gătuie*; sau 2012: *Lupul e cu numele și vulpea cu darul* = „Se zice când dintr-o faptă rea unul, mai viclean, trage folosul și altul poartă ponosul”). O formă de opoziție privativă mai greu de sistematizat e aceea pe care am putea-o numi-o „distribuțională”, care diferențiază cele două culturile în baza unor atribute distincte (cf. 2065: *Are vază de lup și auz de vulpe* = „adică vede și aude bine”).

2.2.2. Spre deosebire de opoziția dintre LUP și VULPE, aceea dintre LUP și **URS** se „neutralizează” doar în planul variantelor (v. 8048: *Vinde pielea lupului, și lupu-n pădure*; sau 1988: *A se sfădi pe pielea lupului din pădure* = „A se certa pentru un lucru care nu stă la mâna noastră”). În rest, între LUP și URS se păstrează, cu privire la putere/forță, o opoziție graduală fermă, după cum o arată proverbul A8087: *Fugii de lup și dădui de urs* („Din rău în mai rău”). Mai mult, această opoziție graduală ascunde, de fapt, o opoziție privativă **absolută** (lipsită de alte determinări), observabilă în proverbul 2591: *A iubi pe [...] ca ursul pe lup* („Adică deloc”).

2.3. Dacă raportul dintre LUP și celelalte culturile aferente (sub)câmpului lexical al animalelor sălbatice alternează opozițiile graduale cu opozițiile privative „absolute”, în schimb, raporturile dintre LUP și culturile corespunzând **(sub)câmpului lexical al animalelor domestice** se caracterizează, în principal, prin opoziții privative simple. Mai mult decât atât, ele se organizează în **serii idioculturale** foarte generale (de tipul agresor – victimă și/sau agresor – apărător), care se întâlnesc nu doar în clasa LUPULUI, dar și în numeroase alte clase (din acest punct de vedere, seria LUP – OAIE poate fi așezată alături de seriile PISICĂ – ȘOARECE, VULPE – GĂINĂ, GĂINĂ – VIERME, ca expresie a raportului agresor – victimă).

2.3.1. Astfel, raportul dintre LUP și **CÂINE** e caracterizat, de obicei, în proverbele românești, ca o opoziție privativă bazată pe seria idioculturală agresor – apărător. Această

⁶ Cifrele plasate înaintea proverbelor indică locul pe care acestea îl ocupă în culegerea lui Iuliu A. Zanne, cu precizarea dacă ele figurează în primul volum al seriei (= fără litere) sau în anexă (= numărul e precedat de litera „A”).

opoziție privativă ascunde însă o opoziție graduală (cu privire la forța celor două animale), care se manifestă adeseori într-o manieră ambiguă. Pe de o parte, există anumite texteme care semnaleză superioritatea lupului; de exemplu, 1536: *Fuge de câini și dă peste lupi* („Adică d-un rău mai mic și dă peste unul mai mare”, în interpretarea lui Iordache Golescu) și A8086: *Lupul tace și face, și lasă câinii să latre* (care, mai mult decât doxa precizată de Zanne – „Mai mult să ne păzim de cei tăcuți și fățarnici” – sugerează și superioritatea LUPULUI). Din aceeași categorie face parte și 8054: *A ajuns lupul de jocul câinilor*, care indică o situație absurdă, o răsturnare a ordinii firești a lucrurilor. Pe de altă parte, CÂINELE rămâne, totuși, singurul animal care să poată țină piept forței LUPULUI. De aici și proverbe precum A8097: *Pentru carnea lupului trebuie dinți de câine* sau 1460: *Când câinii veghează, lupii nu cutează* („Când omul [se] îngrijește de afacerile sale, lucrul merge fără nicio sminteală, nimeni nu îndrăznește a-i face rău”). În orice caz, CÂINELE și LUPUL sunt caracterizați de o „dușmănie” perpetuă (= opoziție privativă), care nu ia sfârșit decât prin moartea unuia dintre ei (cf. 1985: *La lupul mort, câinii nu latră* = „Nimeni nu se leagă de acela care nu mai e în stare să facă rău”). Cu toate acestea, există și o serie de cazuri în care opoziția privativă se „neutralizează”: 2015: *Urma lupului de urma câinelui puțin se [de]osebesc* („Cu greu se pot deosebi cei buni de cei răi”); 1449: *Câinii ce se înțeleg cu lupii, sgornește-i din turma ta* („Adică pe miniștrii ce se înțeleg cu jefuitorii depărtează-i de norodul tău” – Iordache Golescu); 1466: *Câini spre pază să hrănești, însă nu pe cei ce, ca niște lupi, încep a mânca din oile tale* („Adică nu oameni cumpliți și jefuitori la norodul tău” – Iordache Golescu).

2.3.2.1. Cea mai răspândită relație din cadrul textemelor românești este aceea dintre LUP și OAIE/MIEL. Ea se organizează sub forma uneia dintre cele mai pronunțate opoziții privative din textemele diasketice, dar și din cultura populară autohtonă: aceea dintre agresor (rău/violent/lacom) și victimă (bună/blândă/inocentă). E vorba despre o **opoziție privativă absolută**, determinată de lupta pentru supraviețuire și concretizată prin numeroase texteme: 1992: *Și lupul sătul și mielul întreg nu se poate* („Se zice pentru cele peste puțință” – Iordache Golescu); 2026: *Moartea lupului e sănătatea oilor* („Moartea celui cumplit este scăparea celor slabi”); 2200: *Cine se face oaie îl mănâncă lupii* = „Omul prea bun e asuprit de cei blestemați”; 2203: *Oaia când se depărtează o mănâncă lupii* („Adică cei ce se deosebesc de tovarășii lor îndată se prăpădesc” – Iordache Golescu); 2204: *Șchiopătura oilor/ E bucuria lupilor* – cf. Anton Pann („Cei mari se bucură și se folosesc de relele care [îi] lovesc pe cei mici”); 2566: *Pe unde sunt turme blânzi/ Sunt și lupi mereu flămânzi* („Unde sunt bogați sunt și dușmani care râvnesc la averile lor”); A8080: *Lupul nu caută că oile sunt numărare* etc. Orice tentativă de „gradare” a acestei opoziții privative e imposibilă (cf. 1985: *Lupul frică n-are de mii și sute de oi*; 1986: *Lupul și singur fiind, nu se sperie de mii și sute de oi*). Și mai extravagantă pare tentativa de a „neutraliza” această opoziție, fenomen care fie denotă absurditatea (A8048: *Lup, și moș oilor, unde s-a mai văzut?*), fie are rolul de a evoca timpuri imemorabile, mitice chiar (2058: *De când se luau de gât lupii și mieii*; 2059: *De când lupul era cățel și se juca de-a baba-oarba cu mieluseii*). De aici și faptul că, în anumite texteme românești, moderația se exprimă prin refuzul acestei alternative radicale (2206: *Nici oaie între lupi, nici lup între oi*⁷ („Adică să nu fii nici prea plecat și umilit, nici prea dârz și cumplit”). Și

⁷ O variantă a acestui textem este 2033: *Nici lupul pre bălaia, nici bălaia pre lup* („Ne învață a fugi de intrigi și de cei răi”).

tot de aici faptul că numeroase texteme românești care denotă înșelătoria (după modelul evanghelic din Matei VII: 16) recurg la falsa „neutralizare” a opoziției echipolente dintre LUP și OAIE/MIEL, în exemple precum 1984: *Umblă să sperie lupul cu pielea oii* („Voinicul nu se sperie de cel fricos și numai cu amenințări”), 2056: *Lupul îmbrăcat în piele de oaie* („Se zice de cei fățarnici și vicleni” – Iordache Golescu) sau 2149: *Pe din afară miel se vede, pe dinlăuntru lup întreg* („Adică cei smeriți și cumpliți, cum sunt cei fățarnici” – Iordache Golescu).

2.3.2.2. Din (sub)câmpul lexical al animalelor domestice, OAIA/MIELUL nu este singurul cultorem care apare cu funcția de victimă a LUPULUI. În aceeași categorie se încadrează și alte animale, precum MĂGARUL, BOUL, MÂNZUL sau GÂSCA. Dintre ele, BOUL este singurul cultorem care intră într-o opoziție nu doar privativă, ci și graduală cu LUPUL (cf. 1334: *Boii uniți la pășune/ Lupul nu-i poate răpune* – distih de Anton Pann care „arată puterea unirii și a înțelepciunii”). În rest, MÂNZUL și GÂSCA apar ca simboluri ale neputinței și naivității confruntate cu forța brută (2117: *Mai bine-l făcea mă-sa mânz și-l mânca lupii* = „Se zice despre cei proști sau fără de noroc”) sau cu viclenia (1873: *Păzește găștele când le spovedește vulpea și le povestește lupul* = „Ferește-te întotdeauna de cei răi și vicleni, chiar când se arată cu masca blândeței”). În schimb, MĂGARUL apare cu funcții mai specializate, care relevă fie „năravurile” celor răi (2010: *Lupul, pe unde [el] a mâncat măgarul, tot mai dă ocol/ roată câteodată* = „Omul tot așteaptă foloase de unde a mai căpătat altele înainte”; sau 2011: *Unde a mâncat lupul măgarul* = „Adică în loc primejdios” – cf. Iordache Golescu), fie nenorocirile celor nehotărâți (2106: *Pe măgarul mai multora lupul îl mănâncă* = „Cine are mulți stăpâni nu se pricopsește”).

2.4.1. Pe lângă relațiile cu celelalte animale (sălbatică sau domestice), cultoremul LUP contractează câteva tipuri speciale de raporturi semantice, printre care se disting acelea cu LUPUL, cu OMUL și cu ELEMENTELE „NATURALE”. Astfel, raportul dintre LUP și (alt) LUP nu trebuie confundat cu atribuirea de trăsături „intrinseci”, pe care o vom analiza mai jos (cf. *infra*, **2.5.**). În această privință, textemele limbii române comportă o ambiguitate materializată prin existența unor semnificate contradictorii. Pe de o parte, și între LUP și LUP există opoziții privative „absolute”, după cum o arată proverbele 2039: *Lupii mărâncă înseli* (= „Cei răi nu pot trăi împreună”) și 2022: *Lupii se cer’, pe unde vin,/ Pentru dobitoc străin* („Se zice despre cei cârcotași, care se ceartă și pentru lucrul altuia”). Pe de altă parte, co-prezența unui alt LUP anulează uneori adversitatea specific animalieră și se transformă în cooperare, neutralizând astfel opozițiile echipolente, în 2008: *Lupul împrejurul lui nu strică* (= „Hoțul deștept nu fură din satul lui, nici chiar pe la vecini”) și 2032: *Lupii nu se mănâncă între dânșii* („Cei răi, cei de o panură se ocrotesc unul pe altul”).

2.4.2. În privința textemelor ce tematizează raporturile dintre LUP și OM, acestea se individualizează din ansamblul proverbelor (care se referă toate, mai mult sau mai puțin, la calități „umane”) prin aceea că ele presupun existența cultoremului OM la nivelul textemului, nu doar la nivelul sensului idiocultural și/sau al doxei. De obicei, raporturile dintre LUP și OM sunt prezentate ca o opoziție privativă „absolută”, care poate fi subsumată seriei idioculturale agresor – victimă (ex.: 2034: *Vino, lupe, de mă mănâncă de-a gata* = „Zice cel deznădăjduit; se mai zice și de acel care se dă singur pe mâna vrăjmașului”; sau A8082: *Mănâncă, lupe, de-a gata,/ Carne făcută de tata*). Cu toate acestea, raporturile dintre cele două culturime sunt mult mai complexe decât lasă să se înțeleagă simplele ocurențe

textemice. În acest sens, vom cita un pasaj cunoscut care, deși nu are un statut textemic (idiomatic), poate să explice, prin ampla analogie pe care o stabilește, de ce culturile LUP stă la baza atâtor texteme românești. Este vorba de un fragment din *Fiziologul* medieval: „*Cuvânt de lup*. Lupul easte gadină rea și stricătoare și fură. Și, deaca nu află hrană, el merge unde easte o răspântie și urlă acolo și stri[gă] mult. Și fac și ei rugă cătră Dumnedzău și dzic așa: «Doamne, tu ne-ai făcut și ne-ai lăsat să nu paștem iarbă, ce ne-ai dat mâncare să mâncăm». Și aude Dumnedzău ruga lor și le trimite hrană./ Așa și tu, ome, roagă pre Dumnedzău pururea și te va păzi Dumnedzău și-ț va da hrană; și pădzeaște la bisearecă și să dzici: «Greșit-am, Doamne, iartă-mă!», că Dumnedzău iartă păcătosul carele easte cât de păcătos, numai să să roage lui Dumnedzău pururea.” (*Cărți*, II, 1997: 97-98)

2.4.3. LUPUL nu stabilește însă raporturi opozitive și/sau echivalente doar cu ființele (animale sau umane), ci și cu anumite **ELEMENTE „NATURALE”**, de natură fizică (în proverbul 149: *Iarna n-o mănâncă lupii* = „Adică răul cel greu anevoie se ridică de la noi” – cf. Iordache Golescu) sau fiziologică (1991: *Foamea (și) pe lup îl scoate afară din pădure*). Or, dacă relațiile cu culturile animale și/sau umane scoteau în evidență anumite aspecte negative (răutate, lăcomie etc.) ale LUPULUI, alegerea sa ca etalon suprem pentru măsurarea cu forțele fizice și/sau fiziologice indică un alt semnificat idiocultural (superioritatea LUPULUI), pe care îl vom aprofunda ulterior.

2.5. În afara textemelor de mai sus, care se bazează pe stabilirea unor opoziții (privative sau graduale) între LUP și alte culturile, trebuie spus că există numeroase proverbe care focalizează anumite **trăsături „intrinseci”** ale LUPULUI, fără a mai folosi vreun alt termen de raportare. Aceste texteme nu trebuie, însă, confundate cu ceea ce Dobrovolskij și Piirainen numeau „funcție iconică” a unui simbol, deoarece ele rămân, la rândul lor, „simbolice”: trăsăturile evidențiate nu denumesc anumite aspecte specifice LUPULUI, ci, prin intermediul anumitor caracteristici (reale sau presupuse) ale culturii respective, se scot la iveală semnificate idioculturale și „doxe” caracteristice unei anumite comunități lingvistice. În acest sens, vom observa că unele dintre aceste trăsături au fost deja identificate în paragrafele anterioare. Cea mai evidentă dintre ele este răutatea, caracterul malefic, care se constată în texteme precum 2016: *Lupul la turburări se înveselește* sau 2017: *Lupii totdeauna se bucură în timp de furtună*. Această trăsătură nu trebuie confundată, credem, cu lăcomia, care este mai degrabă o consecință a animalității LUPULUI ca „dat” al Firii (cf. texteme precum 2025: *Lupul nu se satură c-o mică-mbucătură*, 2028: *Ce intră în gura lupului anevoie iese* sau 2031: *Lupul orice găsește înghite*). De altfel, interesant este faptul că LUPUL reprezintă uneori un simbol al animalității în genere și chiar al „naturii” lucrurilor. Așa se întâmplă în cunoscutul textem 2018: *Lupu-și schimbă părul, dar năravul ba*⁸, dar și în alte solidarități sintagmatice ale limbii române, precum 1990: *Urlă alături cu lupii* („Trebuie să urmăm voințele, gusturile și datinile oamenilor în mijlocul cărora trăim, deși nu le aprobăm”) sau 2019: *Cel ce-n lume lup se naște / Tot ca lupul va trăi*. Totodată, trebuie să semnalăm că „urletul” și celelalte determinate ale LUPULUI nu indică doar lăcomia sau răutatea (caracterul malefic), dar și o anumită superioritate a respectivului animal. Acest fapt se constată în texteme precum 1801: *Toată fiara-și are lupul ei* („Fiecare își are stăpânul, mai marele său”) sau 1932: *Toată jigania-și are lupul ei* („Fiecare își are dușmanul

⁸ A se compara cu en. *A leopard cannot change his spots*.

său, mai marele său”), precum și în expresia 2042: *A-și face partea lupului*, despre care Iuliu A. Zanne precizează că „are același înțeles ca la numărul 1971 [*A-și face partea leului* – n.n.] și este adevărata formă românească a acestei zicători”.

3. Concluzii

Din exemplele de mai sus ne putem face o imagine mai clară asupra semnificatelor idioculturale ale LUPULUI în limba română, precum și asupra diferențelor dintre acestea și cele întâlnite în alte limbi (în această privință vom lua ca punct de referință „funcțiile” stabilite de către Dobrovol’skij și Piirainen). Astfel, se cuvine evidențiat, pentru început, că un semnificat indiscutabil al culturii LUP (comun, de altfel, majorității limbilor europene) este **(a) răutatea, ferocitatea, agresivitatea, violența** (care include, în opinia noastră, și funcția „pericol”, pe care cei doi cercetători amintiți o tratează separat). Această funcție se revelează, după cum am văzut, atât prin opozițiile privative absolute de tipul LUP – OAIE/MIEL/MĂGAR/BOU/MÂNZ/GÂSCĂ sau LUP – OM, cât și prin trăsăturile „intrinseci” care îi sunt atribuite culturii în cauză. Considerăm, totuși, că această trăsătură trebuie disociată de „funcția”/semnificatul idiocultural **(b) lăcomia**, care, deși se leagă de semnificatul **(a)** prin intermediul agresivității, se distinge de acesta prin faptul că LUPUL este prezentat aici, dincolo de orice considerații morale, ca un simbol al **animalității** și, prin aceasta, al **„naturii lucrurilor”** (cf. exemplele din 2.5.). Totodată, semnalăm faptul că în limba română LUPULUI nu i se atribuie semnificatul idiocultural „sărăcie, disperare economică”, pe care Dobrovol’skij și Piirainen îl semnalează în numeroase alte limbi. Chiar dacă asemenea asocieri nu sunt deloc excluse în planul cunoașterii „lucrurilor” și/sau al textelor, rămâne o evidență aceea că ele nu au fost codificate – cel puțin până în clipa de față – în planul „istoric” al limbii române. Și mai interesant este, însă, că ultima trăsătură pe care o stabilesc Dobrovol’skij și Piirainen („inferioritatea”) e prezentă în limba română cu sens opus. În textele românești, nu numai că LUPUL nu e „o creatură inferioară, aflată pe locul cel mai de jos al ierarhiei valorilor”, dar numeroase configurații sintagmatice (v. în special exemplele din 2.4.3. și 2.5.) subliniază **(c) superioritatea** LUPULUI. Or, prin aceasta, ca și prin caracterul său prototipic (inclus în asocierea lăcomie animalitate → „natură a lucrurilor”), cultura LUP se diferențiază, sub raportul semnificatelor, de „funcțiile” echivalente care i se atribuie în majoritatea celorlalte limbi europene.

Bibliografie

- Borcilă 1997 = Mircea Borcilă, *Între Blaga și Coșeriu. De la metaforica limbajului la o poetică a culturii*, în *Revista de filozofie*, an. XLIV, nr. 1-2, 1997, pp. 147-163.
- Cărți II 1997 = Academia Română – Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Cele mai vechi cărți populare din cultura română*. Vol. II: *Fiziologul*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de V. Guriianu; *Archirie și Anadan*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de Magdalena Georgescu. București: Editura Minerva, 1997.
- Coșeriu 1952/2004 = Eugeniu Coșeriu, *Sistemul, norma și vorbirea* [*Sistema, norma y habla*, 1952], în Coșeriu 1962/2004, pp. 11-114.
- Coșeriu 1955/2004 = Eugeniu Coșeriu, *Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii* [*Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*,

1955], in Coșeriu 1962/2004, pp. 287-329.

Coșeriu 1962/2004 = Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală*. Cinci studii [*Teoría del lenguaje y lingüística general*. Cinco estudios, 1962], ediție în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 2004.

Coșeriu 1964/2003 = Eugeniu Coșeriu, *Pentru o semantică diacronică structurală* [*Pour une sémantique diachronique structurale*, 1964], in Dominte 2003, pp. 198-245.

Coșeriu 1966/2001 = Eugeniu Coșeriu, *Vers l'étude des structures lexicales* [*Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, 1966], in Coșeriu 2001, pp. 215-252.

Coșeriu 1967/1991 = Eugeniu Coșeriu, *Las solidaridades léxicas* [*Lexikalische Solidaritäten*, 1967], in Coșeriu 1977/1991, pp. 143-161.

Coșeriu 1968/2001 = Eugeniu Coșeriu, *Les structures lexématiques* [1968], in Coșeriu 2001, pp. 315-331.

Coșeriu 1973/2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală* [*Lezioni di linguistica generale*, 1973], traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Editura ARC, Chișinău, 2000.

Coșeriu 1975/2003 = Eugeniu Coșeriu, *Către o tipologie a câmpurilor lexicale* [*Vers une typologie des champs lexicaux*, 1975], in Dominte 2003, pp. 306-326.

Coșeriu 1976/2001 = Eugeniu Coșeriu, *L'étude fonctionnelle du vocabulaire. Précis de lexématique* [*Die funktionelle Betrachtung des Wortschatzes*, 1976], in Coșeriu 2001, pp. 333-352.

Coșeriu 1977/1991 = Eugeniu Coșeriu, *Principios de semántica estructural*, versión española de Marcos Martínez Hernández, revisada por el autor, segunda edición, Biblioteca Románica Hispánica, Editorial Gredos, Madrid, 1991.

Coșeriu 2001 = Eugeniu Coșeriu, *L'homme et son langage*, textes réunis par H. Dupuy-Engelhardt, J.-P. Durafour et F. Rastier, Éditions Peeters, Louvain – Paris – Sterling, Virginia, 2001.

Dan 2009 = Simina-Maria Dan, *Preliminarii la o tipologie a textemelor românești. Abordare din perspectivă integralistă (I)*, în *Proceedings of the International Conference „European Integration. Between Tradition and Modernity”* (IETM 3), nr. 3, Târgu-Mureș, 2009, p. 570-577.

Dan 2010 = Simina-Maria Dan, *Preliminarii la o tipologie a textemelor românești. Abordare din perspectivă integralistă (II)*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Philologica, 11, 2010 (în curs de apariție).

Dobrovol'skij & Piirainen 2005 = Dmitrij Dobrovol'skij, Elisabeth Piirainen, *Figurative Language. Cross-cultural and Cross-linguistic Perspective*. Amsterdam: Elsevier, 2005.

Dominte 2003 = Constantin Dominte (ed.), *Introducere în teoria lingvistică. Antologie pentru seminarul de teorie a limbii*. București: Editura Universității din București, 2003.

Geeraerts 1995 = Dirk Geeraerts, *Specialization and Reinterpretation in Idioms*, in Martin Everaert, Erik-Jan van der Linden, André Schenk, Rob Schreuder (eds.), *Idioms: Structural and Psychological Perspectives*. Hillsdale, New Jersey Hove, UK: Lawrence Erlbaum Associates, 1995, pp. 57-74.

Geeraerts 2003 = Dirk Geeraerts, *The Interaction of Metaphor and Metonymy in Composite Expressions*, in René Dirven & Ralf Pörings, *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2003, pp. 435-465.

Zanne 1895/2003 = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. I, cu o prefață de Nicolae Constantinescu, ediție îngrijită de Mugur Vasiliu. București: Editura Scara – Asociația Română pentru Cultură și Ortodoxie.

Zanne 1901/2004 = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. IX, cu o prefață de Tudor Georgescu, ediție îngrijită de Mugur Vasiliu. București: Editura Scara – Asociația Română pentru Cultură și Ortodoxie.